

С. Жигун, асп.

**Ще раз про діалог М.Хвильового та Т.Шевченка:
“острах впливу”**

Питання рецепції Шевченкової творчості М.Хвильовим принаймні побіжно торкався кожен дослідник —Синіх етюдів" чи —Вальдшнепів". Більшість алюзій, цитат, тематичних переробок та перегуків неодноразово описані, а загальновідомий випад Дмитрія Карамазова традиційно пов'язують з поняттям поліфонії художнього твору. Однак та прірва, що виникає між —Нашим універсалом" (1921), де М.Хвильовий назвав Т.Шевченка своїм попередником і пророком, та романом —Вальдшнепи" (1926), лишається неподоланою. І хоч ця стаття не претендує на вичерпність та однозначність, вона є спробою зінтерпретувати діалог Пророка та Послідовника.

Доцільною методологією дослідження видається концепція Г.Блума — —острах впливу". Оскільки цей інтерпретаційний підхід є маловідомим в українському літературознавстві, варто окреслити його контрапункти. Г.Блум поєднав теорію інтертекстуальності із фрейдизмом: на його думку, письменник отримує натхнення до творчості, коли він переймається творами певного свого попередника, —батька-поета". При

цьому ставлення пізнішого митця до попередника нагадує фрейдівський Едіпів комплекс. Тому ставлення молодшого втілюється не лише у шану, але й заздрість, острах перед батьківським впливом: —Традиція це не лише процес передачі досвіду чи милостивого рукопокладення молодших старшими, це також конфлікт між давнім генієм та сучасним натхненням, винагородою у якому є літературне виживання і канонізація" [1, 14]. Уся творчість бачиться Г.Блумом як процес перечитування та інтерпретації попередників. При цьому —легке перетлумачення" є так званою спробою розкрити —саму суть тексту" і належить читачам та критикам, а —значне перетлумачення" є новаційною інтерпретацією художнього твору і породжують новий текст. Цілком позбутися впливу попередників – неможливо, але —сильне письмо – це завжди переписування або перегляд прочитаного, яке дає достатньо місця для самовираження особистості, трансформує старі тексти у наші сьогоднішні страждання" [1, 16].

У центрі власної концепції Г.Блум поставив постать В.Шекспіра, так чи інакше узалежнивши творчість усіх наступних видатних письменників від його впливу. Однак він зазначає, що окремі культури мають власні центри Канону. Незаперечним є факт, що для української традиції таким центром є Тарас Шевченко, геній якого важко переоцінити. Усім наступним письменникам так чи інакше доводилось визнавати чи миритися з його тінню. Творчість митця викликала потужну хвилю епігонів, і навіть найсильніші таланти змушені були узалежнювати від нього свою творчість (показовою є доля Лесі Українки: її оригінальна драматична творчість тривалий час лишалася на маргінесі рецепції, у центрі якої була громадянська лірика). І зрештою, Т.Шевченко став символом етичної традиції української філософії, літератури і ментальності взагалі: —Однією з найвизначніших рис української поезії, від Тараса Шевченка до Василя Стуса, також стає відповідність практичного потвердження художнього вислову. Тут не може бути мови про якесь спрощення – екзистенція в житті через Слово поєднується з буттям, тобто з абсолютною істиною" [4, 46].

У свою чергу М.Хвильовий – загальноновизнаний генератор і центр мистецького життя 20-х років ХХ століття. Його творчість мала величезне значення для тогочасного літературного процесу і викликала хвилю наслідувачів. Однак на початку свого творчого шляху М.Хвильовий однозначно назвав себе послідовником Т.Шевченка. Саме його твори стають передтекстами новел М.Хвильового, він залучає з них епіграфи та цитати, до того ж без атрибуції, як загальновідомі, і підтверджує свою думку словами з Шевченка як із найавторитетнішого джерела. Недаремно —Сині етюди" відкриває новела —Життя", що має фабулу Шевченкової —Катерини": це історія зведеної дівчини, проте усі події перенесено з ХІХ ст. у ХХ, період воєнного комунізму. Проте зміна часу не змінила подій, наратор підкреслює невивадковість

інтертекстуального збігу згідкою Шевченкового —Кобзаря" та вкладає в уста однієї з героїнь такі слова: —Не выпускай: комуніст гарний – може, оженився... Та тільки чорт їх розбере. Мій дід крепак був, розказував, як колись такі ж паничі теж установлювали владу. Бувало й так, що селянок брали, а бувало й так, що дурили тільки" [5, 119]. Характерно, що твір переймає не лише фабульну схему, але й ідейно-політичне звучання: комуніст Мишко – представник неприйнятної для селян ідеології, такий самий чужинець, як і москаль у —Катерині". І недаремно пронизує новелу лейтмотив про Гетьманський ліс, Мазепу, Карла XII – давня спроба звільнитися від поневолення. Зберігає М.Хвильовий і символічне значення центрального образу Оксани-Катерини – як і в Т.Шевченка, матір-покритка символізує долю України. Однак фінал новели оптимістичніший проти поеми: Оксана вирушає в місто, а отже виходить із задушливого патріархального середовища, і хоч у місті її доля навряд чи буде щасливою, але вона йде вперед. Критик П.Голубенко зазначав, що —символіка —Катерини" не випадкова в творчості Хвильового, як не випадкове ім'я Оксани в його поемі —Життя". Оксана – перша любов Шевченка – його наречена" [2, 61], а тему Нареченої (України) критик визначає як центральну у творчості М.Хвильового. Все це переконує у справедливості твердження Г.Блума про —переписування" текстів з точки зору власної інтерпретації: трансформацію старих текстів у —сьогоденні страждання".

Інший спосіб присутності Шевченкового тексту у творах М.Хвильового можна продемонструвати новелою —Редактор Карк", читаючи її, реципієнт неодмінно помітить інкрустовані в неї цитати та алюзії творів Т.Шевченка: —Карк сказав:

Невже я зайвий чоловік тому, що люблю безумно Україну?

Нюся підвела очі, подивилась на Карка й узяла його руку. Вона сказала:

Я так її, я так люблю, мою Україну убогу, що прокляну святого Бога, за неї душу погублю" [5, 139].

—Це ж у нас німець картопельку садить" [161, 137]; —Зауважте, як пишуть молоді українські письменники. Ви їх, мабуть, не знаєте, а їх треба знати, це ще в Шевченка написано" [161, 139]. Ці та інші алюзії стають ніби кодом: вони формують спільне коло автора та читачів, здатних помічати у новелі —Шевченків" текст, атрибутувати цитату і повернути її у попередній контекст, а отже адекватно сприймати новелу. Такий прийом не лише формує своєрідну аудиторію новели, але й закорінює її текст у традицію.

Наведені приклади – вибіркові, однак вони якнайкраще демонструють ставлення М.Хвильового до Т.Шевченка без допомоги сторонніх зауваг. Та все ж підкреслимо головне: М.Хвильовий періоду

—Синіх етюдів" схиляється перед Шевченковим словом як втіленням художньої досконалості. Однак, як стверджує Г.Блум,

література є змагальною, хоче вона того чи ні" [1, 17]. Це стосується і М.Хвильового, який, прагнучи відсторонитися від впливу, зрештою змінює стратегію і замість інкорпорувати творчість Шевченка починає трансформувати її: на розтиражований сюжет про зведену дівчину він пише нові своєрідні твори: —Сентиментальну історію", —Із Варинної біографії", несподівано цей мотив втілюється в уривку з —Арабесок". На думку про —оновлення" наштовхує й відома цитата з останньої новели

—Синіх етюдів": —Поет знав, як далеко одійшов запах тобілевичо-старицьких бур'янів, що прекрасно пахли після —Гайдамаків" і

—Катерини", як далеко і —Тіні забутих предків" і все, що хвилювало юність, а тепер залишило тільки сірого чортика" [161, 405]. Ці слова засвідчують не нівелювання М.Хвильовим мистецьких здобутків попередників, а лише прагнення рухатися вперед, залучаючи новаторські прийоми і засоби. У зв'язку з цим варто навести справедливу думку П.Голубенка:

—При всьому своєму новаторстві, Хвильовий — спадкоємець і продовжувач Шевченкової традиції в українській літературі. Як і в Шевченка — він одержимий національною проблемою — долею України... Романтична символіка Шевченка знайшла своє продовження у творчій методі —романтикивітаїзму" М.Хвильового" [2, 64].

Роман "Вальдшнепи" з'явився на хвилі найвищої популярності М.Хвильового — він фактичний лідер ВАПЛІТЕ, став літературним "батьком" цілого покоління письменників, що згодом засвідчив П.Панч: "Ми, радянські революційні письменники другого призову, майже всі вийшли в далеку незнану літературну путь під знаком невгомного, запального й романтичного Хвильового" (цит. за [2, 57]). Він став символом доби, визнаним патріархом, чи як називали його опоненти "академіком", "небожителем".

Злам, який засвідчили слова героя —Вальдшнепів", у світлі теорії Г.Блума, стався не у ставленні до Т.Шевченка, а в ставленні до самого себе. М.Хвильовий, попри все своє прагнення до модерновості, не міг подолати силу Шевченкового тяжіння. Перефразовуючи Г.Блума, Хвильовий почувався анахронічним щодо Шевченка, бо ж останній вже містив його. Саме Шевченкове слово поглиблювало творчість видатного новеліста ХХ століття, але спроби останнього по-новому прочитати, тобто переписати, Шевченка не здобули бажаного триумфу. Тому слова, якими наділяє М.Хвильовий, свого героя Дмитрія Карамазова дають підставу трактувати їх з точки зору Едіпового комплексу: не здатний подолати —батьківський" вплив Т.Шевченка, М.Хвильовий робить спробу його —вбити": —...саме Шевченко кастрував нашу інтелігенцію. Хіба це не він виховав цього тупоголового раба просвітництва, що ім'я йому леґіон? Хіба не Шевченко — цей, можливо, непоганий поет і на подив малокультурна й безвольна людина, — хіба це не він навчив нас писати вірші, сентиментальничати —по-катеринячи", бунтувати —по-гайдамачому"

безглуздо та безцільно й дивитись на світ і будівництво його крізь

призму підсолодженого страшними фразами пасеїзму?.." [6, 305-306]. Однак усі ці та подальші закиди могли б стати об'єктом тлумачення доктора Фрейда: видається М.Хвильовий писав їх самому собі: саме він був непоганим письменником, хоч і на подив малокультурною людиною, саме він, як один з лідерів —Гарту", ширше – адепт нової більшовицької ідеології, увів у літературу —поетів від верстату" і, зрештою, пропагована ним політична ідеологія затримала —культурний розвиток нашої нації" і не дала їй —своєчасно оформитись у державну одиницю" [6, 306]. Едіпів комплекс відчувається і в прикметниках від найбільш часто згадуваних Хвильовим творів, і в супровідних фразах, які зазвичай не цитують: —...з Тарасами Шевченками я нічого не маю спільного", —За що я його ненавиджу?" [6, 305]. Ці слова видають інстинкт самозбереження, який спонукає М.Хвильового заперечувати велич Т.Шевченка, викрити його принаймні у невідповідності етичній традиції. Заперечити ж Шевченків талант він не насмілюється, попри всі захисні комплекси.

Подолати Шевченків вплив М.Хвильовий не зміг до кінця життя. Свинцева крапка, яку він поставив, доводить прагнення автора —Синіх етюдів" долучитись до етичної традиції української літератури: довести відповідність пропагованих ідей власному шляху.

Таким чином можна стверджувати, що за п'ять років, що розділяють —Наш універсал" та —Вальдшнепи", М.Хвильовий не змінює свого ставлення до Т.Шевченка, але все гостріше відчуває страх його впливу. Саме за ці роки він отримує визнання, пошану та славу. Він прагне дорівнятися величі Т.Шевченка і не може цього досягти навіть у власній свідомості. Тому видається недоцільно визначати ставлення видатного прозаїка до геніального поета в межах претензій неаристократизму, застарілості естетичної форми та —народності" [3]. І хоч трактування цієї рецепції як суми почуттів-переживань Едіпового комплексу не вичерпує проблеми і не претендує на однозначність, концепція Г.Блума оригінально інтерпретує питання і поповнює історію літератури.

1.Блум Г. Західний канон/ Г.Блум/ Пер.з англ. під заг.ред. Р.Семківа. – К., 2007; 2.Голубенко П. Микола Хвильовий сьогодні / П.Голубенко // Сучасність 1963. – №5; 3. Гудзь О. Рецидиви Дмитрія Карамазова/ О.Гудзь// Слово і час. – 1999. – №3. 4.Квіт С. Мартін Гайдеггер та українська традиція // Основи герменевтики/ С.Квіт. – К., 1999; 5. Хвильовий М. Твори: У 5-и т. / М.Хвильовий. – Нью-Йорк, Балтимор, Торонто, 1978. – Т.1; 6. Хвильовий М. Твори: У 5-и т. / М.Хвильовий. – Нью-Йорк, Балтимор, Торонто, 1978. – Т.2.